

BƏDİİ YARADICILIĞA, MƏDƏNİYYƏTƏ FƏLSƏFİ MÜNASİBƏT

Rasim Nəbioğlu. *Mədəniyyət. İncəsənət. Ədəbiyyat (Məqalələr). I kitab. Məsləhətçi: Məmməd Əliyev. Elmi redaktor və ön sözün müəllifi: Məhəmmədəli Mustafayev. Rayçılar: Sabir Rüstəmxanlı, Adilxan Bayramov, Qorxmaz Vəliyev, Fəttah Xalızadə. Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2017, 288 səh.*

Məhəmmədəli MUSTAFA,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun
baş elmi işçisi

Rasim Nəbioğlu (Rasim Nəbi oğlu Qurbanov) ədəbi-elmi fəaliyyətə tənqidlə başlayıb. O, 1978-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının (Birliyinin) və "Azərbaycan" jurnalının nəzdində yaradılmış "Gənc tənqidçilər" studiyasına göndərdiyi üç məqalə ilə müsabiqədən keçmişdir. Sonralar studiyanın üzvü kimi imzası mətbuatda görünməyə başlayıb, bir tənqidçi, ədəbiyyatşünas, publisist, esseist və mütərcim kimi daha çox 80-ci illərdə tanınıb. Məlumdur ki, bu dövr - 60-70-ci illərin davamı kimi, həm ədəbi-bədii yaradıcılıqda, həm də tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızda sözün həqiqi mənasında yeni mərhələ oldu. Bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, nəzəri-estetik fikri klassik və müasir ədəbi irs konsepsiyasını formalaşdırdı, orta və gənc nəslin nümayəndələri tərəfindən yeni monoqrafiya, məqalələr yazıldı, klassik və müasir ədəbiyyatımız yenilənmiş ən müasir ədəbi meyarlarla öyrənilirdi. Tənqid də öz növbəsində ədəbi-nəzəri dəyərlərini müəyyənləşdirdi. Bütövlükdə ədəbi proses yeniləndi, dinamik inkişaf yoluna düşdü.

Şübhəsiz ki, bu prosesdə R.Nəbioğlu da iştirak edirdi. 1998-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə də bir tənqidçi kimi qəbul edilib (üç zəmanət: yazıçı Əlibala Hacızadə, tənqidçilər Nadir Cabbarlı və Rəhim Əliyev). Deyə bilərəm ki, akad. Məmməd Arifin humanitar idrak universallığı, akad. Məmməd Cəfər, akad. Aslan Aslanov, akad. Fuad Qasımsadə, müxbir üzv Cəfər Cəfərov, müxbir üzv Ziyəddin Göyüşov, müxbir üzv Yaşar Qarayev, Mehdi Məmmədov, Asif Əfəndiyev, Osman Əfəndiyev və başqalarının estetik fikrində, nəzəri-tənqidi və elmi irsində mühüm yer tutan fəlsəfi-etik və sosial-kulturoloji mündəricə həmin şəxsiyyətlərin yaradıcılığından öyrənməklə onların məktəbini keçmiş Rasim üçün bir yazı nümunəsi, etalonu, bir təhlil və tənqid meyarı oldu və onun elmi-ədəbi fəaliyyətində müəyyən mənada aparıcı mövqə qazandı. 1982-ci ildə hələ Siyəzəndə təhsil, maarif sahəsində işləyərək AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutundakı aspiranturaya imtahan verib ədəbiyyat nəzəriyyəsi ixtisası üzrə daxil olmuşdur. Burada özünün təşəbbüsü və institutun direktoru,

müxbir üzv Əziz Mirəhmədovun tövsiyəsi ilə seçdiyi, habelə akad. Məmməd Cəfərin elmi rəhbərliyi ilə yerinə yetirdiyi dissertasiya, yəni elmi tədqiqat mövzusu - fəlsəfi-etik və sosial-psixoloji səciyyəli "Hüseyn Cavidin estetik ideali" (1991) ədəbi tənqidlə bilavasitə bağlı olmadığına görə sonrakı illərdə Rasim əsasən nəzəriyyəçi-ədəbiyyatşünas və estetik kimi tanındı. Bununla belə, tənqidçilik sənəti onun ədəbiyyatşünaslıq yaradıcılığına da təsiriz ötüşmədi. R.Nəbioğlu N.Gəncəvidən, M.Füzilidən, H.Cavidən də bəhs edəndə, eyni zamanda C.Cabbarlı, M.Müşfiq, S.Əhmədli, C.Novruz, F.Sadiq, M.Yaqub yaradıcılığından və tərcümə sənətindən yazanda da tənqidçi mövqeyində dayanır, ədəbi irsin müasirlik əhəmiyyətinə daha çox diqqət yetirir, müasirlik və tarixilik prinsiplərindən çıxış edir, yeni ədəbiyyatşünaslıq meyarlarına əsaslanır.

Hələ Xarici Dillər İnstitutunun tələbəsi ikən yazdığı "Mahiyyət, təzahür" adlı ilk mətbu publisistik məqaləsindən (1972) hiss olunurdu ki, o, ədəbiyyatın, mədəniyyətin və incəsənətin, hər şeydən əvvəl isə, həyatın, ictimai mühitin, cəmiyyətin fəlsəfəsinə və psixologiyasına daha çox meyillidir və düşüncələrində sosioloji-etik dəyərləndirmələrə üstünlük verir. İlk gənclik illərindən məqalə və resenziyalarında özünü göstərən bu istiqamət zaman keçdikcə əsərlərinin mayasına hopdu, elmi üslubunu formalaşdırdı. Məqalələrdən ibarət "Mədəniyyət. İncəsənət. Ədəbiyyat" (məqalələr) adlı birinci kitabı (Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2017, 288 səh.) tənqidçi və alimin illərlə təşəkkül tapmış universallığını bir daha təsdiq etdi. Elə kitabın sərlövhəsi və buradakı məqalələrin adları göstərir ki, Rasim mədəniyyətşünaslıqla ədəbiyyatşünaslığın, etika ilə estetikanın, sosiologiya ilə psixologiyanın fənlərarası qarşılıqlı əlaqələrini əldə rəhbər tutur. Bu onun elmi tənqidi-rünün, tənqidçi-alim marağının genişliyini göstərir. Klassik Şərq və Azərbaycan romantik poeziyasından da, müasir ədəbi prosesdən də yazanda o, etik-estetik meyarlara, sosial-mədəni dəyərlərə daha çox önəm verir.

Özünün araşdırma və tədqiqatlarında fəlsəfə, estetika, mədəniyyətşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, sosiologiya, dinşünaslıq, psixologiya elmlərinin son nailiyyətlərindən faydalanan Nəbioğlunun Azərbaycanda və xarici mətbuatda indiyə qədər yüzlərlə ədəbi-tənqidi, elmi və publisistik məqalələri, həmçinin bədii yazıları dərc olunub. Beynəlxalq və respublika miqyaslı konfranslarda maraqlı məruzələrlə çıxış edib. Orta əsrlər mədəniyyətinin fəlsəfəsi, milli incəsənətin növ təsnifatı, milli musiqimiz və muğam, klassik Azərbaycan şeirinin poetik sistemi, İslam və Şərq ədəbiyyatı, Azərbaycan romantizminin bədii-estetik xüsusiyyətləri, bədii yaradıcılıq və estetik ideal kimi vacib kulturoloji və ədəbiyyatşünaslıq problemləri kitabı daxil edilmiş məqalələrdə ədəbi-tarixi və nəzəri aspektdə tədqiqata gətirilib.

Sadəcə olaraq elə bir neçə məqaləsinin adını oxuyanda alimin elmi marağ dairəsinin sərhədləri aydın olur: "Klassika və müasirliyin ədəbi-elmi qovşağında" (akad. M.A.Dadaşzadə), "Azadə xanım Rüstəmovanın tədqiqatlarında fəlsəfi-dini və psixoloji təhlil", "Mehmet Akif Ərsoy və Hüseyn Cavid sənəti - türk-islam aləminin və dünya mədəniyyətinin iki böyük hadisəsi", "Orta əsrlərdə mədəniyyət fəlsəfəsinin əsas xüsusiyyətləri", "Milli folklorumuzun epik janrında psixologizm",

"Hüseyn Cavid yaradıcılığında psixologizm", "Şəhriyarın estetik ideali" və s. əsərlərinin sərlövhələri göstərir ki, Rasim ədəbiyyatın, bədii yaradıcılığın, mədəniyyətin fəlsəfəsinə ciddi maraq və diqqət göstərir, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqində bir neçə elmin nailiyyətindən və vəhdətindən çıxış edir. Bununla R.Nəbioğlunun məqalələrinin elmi-nəzəri səviyyəsi yüksəlir, onlar fəlsəfi istiqamət və məzmun kəsb edir.

Folklorlardan da, romantik ədəbiyyatdan da, romantizm və realizmdən də yazanda bədii yaradıcılığın psixoloji xüsusiyyətləri, obrazların iç dünyası Rasimin daim diqqət mərkəzində olur, o, obrazların görünməyən tərəflərinə, daxili aləminə maraq göstərir.

Klassik romantik ədəbiyyatın əsas mövzusu olan kamil insan problemi ədəbiyyatımızın sonrakı mərhələlərində də sənətkarlarımızı ciddi düşündürüb. Xüsusən romantizmin bədii-fəlsəfi sistemində və H.Cavidin əsərlərində bu problem R.Nəbioğlu tərəfindən nəfs (iblislik) anlayışı ilə sifətlənən bir mövzu kimi əhəmiyyətinə görə müstəsna yer tutmuşdur. "Hüseyn Cavid yaradıcılığında psixologizm" adlı məqaləsində müəllif əsas diqqəti obrazların daxili dünyasına, ictimai mahiyyətinə, onların sosial-etik problemlərinə yönəldir, bədii yaradıcılıqda nəfs və kamil insan mövzusunun mahiyyətini müəyyənləşdirir, dahi şair və dramaturqda bu anlayışların tarixən Şərq ədəbi-mədəni ənənələrindən irəli gəldiyini bildirir. O, fəlsəfə, ilahiyat, ədəbiyyat tarixində nəfs anlayışına münasibət və insana verilən yüksək qiymət üzərində dayanır, H.Cavid yaradıcılığında həmin məsələyə yenidən müraciəti ədəbiyyatın özəli və əbədi vəzifələri ilə əlaqələndirir. Ancaq bu da xüsusi olaraq vurğulanı ki, romantizm ədəbi cərəyanında nəfs və kamil insan problemi yeni məzmununda üzə çıxır, yeni əsrin tələblərinə uyğunlaşdırılır. Rasim belə qənaətə gəlir ki, bədii yaradıcılıqda bu problem sufi ədəbiyyatında, hürufilikdə və digər təriqat ideyalarında yeni məzmun daşıdığı kimi, romantizm ədəbi cərəyanında da tamam başqa bir mövqedən fərqli məzmun kəsb edir.

R.Nəbioğlu eyni həvəs, maraq və məsuliyyətlə dahi U.Hacıbəylinin yaradıcılığında ("Şərqin ilk operası "Leyli və Məcnun"), Xalq şairi S.Vurğundan, Xalq yazıçıları İ.Əfəndiyev və İ.Şıxlıdan, fantast yazıçı N.Abdullayevin kitabından, siyəzənli müəllim-şair İ.Xətəidən, Şekspirin "Hamlet" faciəsindən, ədəbi gəncliyin ilk qələm məhsullarından, habelə bəstəkar, Xalq artisti T.Bakıxanovdan, musiqişünas F.Xalızadədən, "Borçalı aşiq mühiti"ndən və s. bəhs edir, həmçinin akad. F.Qasımsadə, prof. S.Əlizadə barədə vida sözü - nekroloqlar və digər mövzularda məqalələr yazır.

Bu da yerindədir ki, kitabdakı məqalələrdə müəllif təhlil cəlb etdiyi şair və yazıçıların yaradıcılığına özünəməxsus mövqedən yanaşır, hər bir sənətkarın fərdi üslubuna, mövzu dairəsinə, milli tənqidi-rünə xüsusi diqqət yetirir. Məsələn, Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığında bəhs olunanda milli ruh məsələsi ("Milli ruhun təcəssümü"), həmçinin mübarizlik, döyüşkənlik ("Mübariz və döyüşkən qələm") önə çəkilir.

Həmişə bir qayda olaraq fəlsəfi ümümləşdirmələrə üstünlük verən R. Nəbioğlu "Mənəli və dəyərli 65 il" məqaləsində Ə.Hacızadənin nəsrini tədqiqat predmeti kimi götürüb, onun "Təyyarə kölgəsi", "İtkin gəlin", "Əfsanəsiz illər",

"Ayrılığın sonu yoxmuş", "Dünyanı tanı" əsərlərindən çıxış etməklə yaradıcılığında bədii-fəlsəfi istiqamətə, xüsusən görkəmli yazıçının ölüm anlayışı haqqında fikirlərinə toxunur.

"Göy qurşağı" məqaləsi eyniadlı tərcümə toplusundakı bədii əsərlərin təhlilinə həsr edilib. Müəllif bir tərcüməşünas kimi kitabın ayrı-ayrı məziyyətlərini və nöqsanlarını araşdırıb üzə çıxarıb.

Rasim "Ələkbər Salahladə: "Xatirə çiçəyi" resenziyasında şairin poetik irsindən onun bir kitabına müraciət edir, əsərlərinin assosiativ xarakterini müəyyənləşdirir, "Torpaq", "Rənglər rəngi", "Qırx birdə doğulmuşlar", "Əsrin səksən sənəsi", "Ölüm unutturur" şeirlərində kiçik detallardan bədii ümümləşdirmələrə keçidi xüsusi olaraq araşdırır, lirik qəhrəmanın böyük həyat əşqini vurğulayır, şairin yaradıcılığı haqqında konkret fikir formalaşdırır. Bu onu göstərir ki, R.Nəbioğlu bir tənqidçi və tədqiqatçı olaraq hər bir sənətkarın mövzu və ideya istiqamətini, yaradıcılığının mayasını düzgün müəyyənləşdirməyi bacarır.

Azərbaycan mədəniyyətinin tipologiyası, cəmiyyətin inkişafındakı rolu, onun mənəvi formaları R.Nəbioğlunun tədqiqat sferasına daxildir. "Mədəniyyət və incəsənət: fəlsəfi-kulturoloji təhlil" sərlövhəli məqalə milli mədəniyyətşünaslığın və sənətşünaslığın aktual problemləri ilə bağlıdır. Alimin elmi maraq dairəsinin və düşüncə tərzinin əsasında dayanan fəlsəfi ümümləşdirmələr, mədəni-kulturoloji kontekst haqqında bəhs olunan məqalə üçün də səciyyəvidir. Müsəlman-Şərq mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan milli mədəniyyətinin genetik əsaslarına və tarixi köklərinə münasibət bildiren Rasim İslama, Quran ehkamlarına, təsəvvüfə müraciət edir, klassik alman fəlsəfəsinin nümayəndələri Kant, Fixte, Şelling, Hegel kimi filosofların və F.Şiller kimi sənətkarların mədəniyyət anlayışına yanaşmalarına önəm verib, nihilizim və pessimizim fəlsəfəsinin tərəfdarlarının fikri və mülahizələrinə qarşı çıxaraq belə nəticəyə gəlir ki, hər bir ictimai-iqtisadi formasiyanın konkret vəziyyətinə uyğun mədəniyyət formalaşır. Müəllifin fikrincə, belə bir tərif və anlayış, daha doğrudur: mədəniyyət kollektiv və tarixi təcrübəni möhkəmləndirən, özündə onun toplanması (akkumilyasiyası), qorunub saxlanması və ötürülməsini birləşdirən formaların kompleksidir. Müasir dövürün nüfuzlu kulturoloji və estetik fikrindən çıxış edən R.Nəbioğlu məqalədə Azərbaycan mənəvi mədəniyyətinin və incəsənətin millilik, bəşərlik, vətənpərvərlik, insansevərlik xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa çalışır, milli mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşmasını mütərəqqi, obyektiv proses kimi səciyyələndirir və bu halı inteqrasiya prosesinin tərkib hissəsi hesab edir. Eyni zamanda, müəllif Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin milli özünəməxsusluğunu diqqətlə öyrənir, verdiyi təsnifatda ümumsərq-islam və ümumtürk kontekstini əsas götürür.

Təhlil və tədqiqat mövzusu kimi seçdiyi klassik və müasir ədəbiyyata, incəsənətə hərtərəfli bələd olan Rasim elə sənətkarların həyat və yaradıcılığına müraciət edir ki, onlar ədəbiyyat tariximizdə müstəsna mövqedədir, bədii yaradıcılıqda yeni cığır açıblar. Bu cür şairlərdən biri də Mikayıl Müşfiqdir ("Müşfiq dünyası" və "Nakamlıq").

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Təəssüf ki, bu nadir istedad sahibinin haqqında çoxlu monoqrafiya, dissertasiya və məqalələr yazılmasına baxmayaraq, yaradıcılığı indiyə kimi kifayət qədər dərindən tədqiq olunmayıb, öz obyektiv elmi dəyər-qiyətini almayıb. Klassik Şərq, Azərbaycan və türk şeirinin tarixini və ideya-bədii incəliklərini dərindən öyrənən şair həm əruzda, həm də hecada gözəl, oxunaqlı, sənətkarlıq baxımından yüksək səviyyədə olan əsərlər yazıb, “Oxu, tar”, “Yenə o bağ olaydı” kimi sənət nümunələri yaradıb. R.Nəbioğlu məqalələrində sözün həqiqi mənasında Müşfiq dünyasına girə bilib, onun yaradıcılığında lirik-emosional cəhətləri vurğulayıb, şairin poetik dünyasını Xəyyam, Nəvai, Füzuli, Vaqif kimi nəhəng ədəbi simaların sənət aləmi ilə bir cərgəyə çıxarıb. Hiss olunur ki, tədqiqatçı vulqar sosioloji təhlillərdən fərqli mövqedə dayanır, estetik və fəlsəfi dəyərləndirmələrə üstünlük verir, söz və ifadə-

belə qənaətə gəlir ki, bu əsərlər sosial-etik mündəricəli olub, fəlsəfi-estetik biçimdədir. O, R.Zəbioğlunun uşaq şeirlərini təhlil edərkən şairin bu əsərlərdə uşaq aləmini, onun psixologiyasını duymasını, hiss etməsini də müsbət dəyərləndirir.

R.Nəbioğlu vaxtilə öz yaşadığı olan ədəbi gənclik, tədqiqatçı, şair və yazıçılar haqqında, yaradıcılıq sahəsində ilk uğurlu qədəmlər atan müəlliflər barədə geniş ürəklə təhlil və araşdırmalar aparmışdır (“Sönməyən ocaq”, “Yaşillanan, çiçəklənən budaqlar”, “Afrotida, Erot və... Apatiya”, “İlk kitab - ilk görüş”, “Nəzəri-estetik fikrimiz və Vüqar Əhmədinin “Ədəbiyyat-sünaslıq kitabı” və s.).

Kitabdakı ayrı-ayrı məqalələrdə yazıldığı dövrün ictimai-siyasi şəraitindən irəli gələn bəzi mülahizə və anlayışlara təsadüf edilir ki, bu da təbii və başa düşülən bir hal kimi qəbul edilməlidir.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edim ki, Rasim sözün geniş mənasında ədəbiyyatçıdır, qələm sahibidir. O, bədii yaradıcılıqla da məşğul olur, şe-

BƏDİİ YARADICILIĞA, MƏDƏNİYYƏTƏ FƏLSƏFİ MÜNASİBƏT

lərin, misraların daxili tutumuna nüfuz etməyə çalışır. Məsələn, şairin “Sən varlığın eynisən” ideya-bədii fikrinin ifadəsinin fəlsəfi tutumuna diqqət yetirir, həmin poetik cümləyə sənət və gerçəklik mövqeyindən yanaşır. Müşfiqin əsərlərinin məzmun və ideya xüsusiyyətlərindən, lillirik-emosional ovqatından çıxış edən Rasim şairin sənət dünyasını kəşf etməyə nail olur. Həm də şairin istifadə etdiyi lirik-emosional çalarlarla: “Müşfiqin sənət aləmi heyrətedici şəkildə şəffaf və kövrəkdir. Onu bulaq suyuna da, şüşəyə də bənzətmək olar. Burada irili-xırdalı hər bir obraz, hər bir detal, hər bir söz, ifadə, ştrix bütövlükdə bir şəffaflyq, bir kövrəklik aləmi yaradır. Bu aləmdə ipək yumşaqlığı, çiçək zərifliyi də var. Bu aləm büllurdur. Və bütütn bu şəffaf, kövrək, ləkəsiz, zərif, büllur aləmi cana gətirən, onun damarlarına qan qovan, simasını müəyyən edən Müşfiqin öz ürəyidir”.

“Sirdən kəşfə doğru” və “...Gülən şairəm” məqalələrində Rüşfət Zəbioğlunun sənət aləminə diqqət yetirilir. Şairin gözəllik dünyasına səyahət edilir, “Sirrim, möcüzəm mənim”, “Kainatla üz-üzə” və “Ayselim” kitablarına üz tutulur, əsərlərindəki vətən, təbiət, torpaq və s. obrazlar barədə maraqlı fikirlər səsləndirilir, gözəllik anlayışının poeziyadakı, o cümlədən R.Zəbioğlu yaradıcılığında dərki göz önünə gətirilir. Məlum olur ki, şairin lirik qəhrəmanı gözəlliyi passiv surətdə seyr etməklə kifayətlənmir, eini zamanda onu yaradır, həyatı və dünyanı “gözəllik qanunları ilə” dəyişdirir. R.Zəbioğlunun şeirlərini diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra tənqidçi

ir, hekayə, oçerk və esse yazır. Vaxtilə professor Məhərrəm Qasımının tövsiyəsi ilə topladığı, elə Məhərrəm müəllimin özünün ön sözü ilə iki dəfə (2011; 2013) nəşr edilmiş “Dərəzarat (Nəzm. Nəsr. Tərcümə)” kitabında əsərləri buna sübutdur. R.Nəbioğlu peşəkar tərcüməçi kimi, xüsusən ingilis dilindən ana dilimizə və əksinə, bədii və elmi ədəbiyyatdan etdiyi tərcümələri ilə oxucular arasında yaxşı tanınır.

R.Nəbioğlu zəhmətkeş, istedadlı tənqidçi, ədəbiyyatşünasdır, mədəniyyətşünas, psixoloq, sosioloq, dinşünas, əxlaqşünas və estetikdir. Alimin şəxsiyyət, cəmiyyət, idrak, təsəvvür, təxəyyül, ruh, vicdan, gözəllik, fəcilik, ülvilik, qəhrəmanlıq və s. bu kimi sosial-psixoloji və etik-estetik kateqoriyaları, anlayışları bədii yaradıcılığa uğurla tətbiq etməsi onun elmi tənqiddən, təhlil mədəniyyətinin və tədqiqatçılıq vərdişlərinin mükəmməlliyindən xəbər verir. Ümumiyyətlə, R.Nəbioğlunun bədii yaradıcılığa, mədəniyyətə, ayrı-ayrı elm və sənət hadisələrinə, şəxsiyyətlərə fəlsəfi münasibəti qabarıq görünür.

Rasim bizim elmi fikirdə ideal, xüsusən estetik ideal və ya çox vaxt onun özünün başqa bir ifadəsi ilə desək, - “bədii amal” haqqında ən çox yazan müəlliflərdəndir, bəlkə də mən deyərdim ki, idealşünasdır.

Hesab edirəm ki, ədəbi və elmi ictimaiyyətə təqdim olunan bu kitab uğur qazanacaq və oxucuların rəfində, masasında öz layiqli yerini tapacaqdır.